

"FOR MEMBERS ONLY".

Solidariteit en beroepseer bij ambachten. Casestudy: De Antwerpse kuipers (17de-18de eeuw) ⁽¹⁾

Bart Willems

1. Inleiding

Ondanks de hernieuwde belangstelling waarop de vroegmoderne ambachten uit de Zuidelijke Nederlanden kunnen rekenen, ⁽²⁾ werd nog maar weinig aandacht besteed aan de sociale functies die deze stedelijke instellingen op zich namen. Doorgaans werd onderzoek ver-richt naar de economische rol die ambachten speelden bij het organiseren en reguleren van de stedelijke arbeidsmarkt, nijverheid en handel. ⁽³⁾ In de oudere literatuur werd de sociale betekenis van de ambachten in termen van onderlinge gelijkheid en solidariteit uitgelegd. ⁽⁴⁾ Deze solidariteit zou voornamelijk tijdens publieke manifestaties zoals processies, ommegangen en andere ceremoniële bijeenkomsten (begravenissen, maaltijden ter ere van de patroonheilige, het afleggen van een meesterproef, enz.) tot uiting gekomen zijn. Elders toonden we reeds aan dat er van sociale gelijkheid in het Antwerpse kuipersambacht in de Nieuwe Tijd hoegenaamd geen sprake was. ⁽⁵⁾ Sinds de studie van C. Poni over de schoenmakers uit Bologna werden ook vraagtekens geplaatst bij de ambachtelijke solidariteit. ⁽⁶⁾ In deze microstudie over de Antwerpse kuipers wordt nagegaan binnen welke limieten deze solidariteit bij deze beroepsgroep tijdens de zeventiende en achttiende eeuw gestalte kreeg. Het was immers duidelijk dat meesters zich niet alleen intern, maar ook en

vooral ten aanzien van vrouwen en onvrijen weinig solidair hebben opgesteld. In deze bijdrage zal dan ook de nodige aandacht geschonken worden aan de manier waarop meester-kuipers met elkaar omgingen en welke hun houding was ten aanzien van knechten, vrouwen, onvrijen alsook ten aanzien van het ambacht zelf. Fl. Prims heeft in dit verband reeds opgemerkt dat vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw sommige meesters slechts na dreiging met boetes bereid waren deel te nemen aan ommegangen, begravenissen en kamervergaderingen. ⁽⁷⁾ Ook de bereidheid om al dan niet een bestuursfunctie op te nemen kon een indicatie zijn voor een sterke of zwakke loyaliteit van de meesters ten aanzien van het ambacht. Ian Archer onderstreepte het belang van deze aspecten: "the creation of community might be important in giving the poorer members of the society another framework within which they could appeal to the sense of responsibility of the wealthy". ⁽⁸⁾ Dezelfde auteur zag echter twee factoren die de loyaliteit van de ambachtsleden ten aanzien van het ambacht deed verminderen: de grootte van het ambacht gecombineerd met 'the erosion of craft identity'. ⁽⁹⁾ Dit artikel omvat drie paragrafen. In eerste instantie bekijken we de loyaliteit van de meesters ten aanzien van het ambacht zelf door te peilen naar hun bereidheid om te participeren aan de ambachtsbegravenissen, het nakomen

van de financiële verplichtingen en de aanvaarding van bestuursfuncties (en dus verantwoordelijkheden te dragen), te onderzoeken. Daarna bespreken we aan de hand van een collectieve actie uit 1683, het zogenaamde 'knikkerspel', hoe eendrachtig de kuipers zich tegenover de lokale overheid, maar ook tegenover collega's en de bestuurders van het ambacht, gedroegen. Dat de verhoudingen tussen vrije meesters en de 'buitenstaanders' (onvrijen en vrouwen) vaak problematisch waren, wordt in de derde paragraaf belicht.

2. Samen uit, samen thuis?

De Antwerpse kuipers maakten het prestige van hun ambacht onder andere tijdens publieke manifestaties aan de buitenwereld kenbaar. De jaarlijkse processies en ommegangen, waarvan deze op het feest van de Heilige Drievuldigheid, de Sacramentsdag en de Zondag na Onze-Lieve-Vrouw-Tenhemelopneming de belangrijkste waren, werden georganiseerd ter herdenking van belangrijke gebeurtenissen uit het collectief verleden. ⁽¹⁰⁾ Ook door het organiseren van de jaarlijkse mis annex feestmaaltijd voor de patroonheilige, Sint Matthijs voor de Antwerpse kuipers, en de requiemmissen voor de overledenen werd het "gevoel van lotsverbondenheid en solidariteit" onder de leden, evenals de eigenheid van de groep benadrukt voor binnen - en buitenstaanders. ⁽¹¹⁾ Het repetitief karakter van deze collec-

tieve acties bevestigde de ambachten in hun voorname rol die ze speelden in de stedelijke economie en politiek. ⁽¹²⁾ Conflicten omtrent de volgorde ⁽¹³⁾ tussen de deelnemers bij processies en ommegangen dienen dan ook in dit perspectief gezien te worden. De hiërarchie tussen de ambachten onderling en de hieraan verbonden status werden dus via deze publieke manifestaties bevestigd en in geval van gewijzigde verhoudingen, aangepast. ⁽¹⁴⁾

Het 'begeleiden' van een overleden kuiper naar zijn laatste rustplaats was telkens een moment waarop de leden van het kuipersambacht 'verenigd en solidair' naar buiten traden. Niet alleen meesters maar ook vrouwen en gezinsleden van meesters genoten een 'ambachtsbegrafenis'. Dit hield in dat de mis, die gehouden werd in de kapel van het ambacht, bijgewoond werd door de leden van het ambacht en dat het ambacht, indien nodig, financieel bijspoon. Het kuipersambacht beschikte voor deze gebeurtenis over een lijkbaar, die over de kist van de overledene werd gelegd. Op het kleed waren vier schilden aangehecht waarop verschillende voorstellingen die betrekking hadden tot het kuipersambacht waren afgebeeld. ⁽¹⁵⁾ De begrafenis van een deken of zijn echtgenote kende een bijzondere ceremonie. Bij het overlijden van een deken dienden de oud-dekens en de oudermannen de kist in een lange rouwmantel te begeleiden. Voorts droegen de

twee jongsten onder hen ”het mandeken met de kersen ende de sesse daer naer sullen ider draegen een kersse midts de vier jonghste van de sesse sullen bovendien met de hant nemen de slippe vant baer cleedt”. (16)

Uit klachten van zowel de stedelijke overheid als van de bestuurders van het ambacht, valt op te maken dat heel wat leden van het ambacht aan het bijwonen van begrafenissen verzaakten. Een ordonnantie uit 1610 toont aan dat dit geen exclusief verschijnsel bij de kuipers was: ”de dekens ende oudermannen vande ambachten ten respectieve met alle hunnen suppoosten voordaene selen schuldich ende gehouden syn goets tyts te vinden ende compareren in de solempnelen dienste der misse vande ambachte alle ommegangen ende processien van devotie begrafenissen ende andere publieque acten sonder des in gebreke te syne of hun te mogen absenteren”. (17) Het instellen van een boete van twee pond illustreert welk belang de stedelijke overheid aan de deelname van de ambachten aan publieke manifestaties hechtte. Of deze bepaling enig effect sorteerde is echter twijfelachtig. In een rekest van 21 januari 1647 gaven de dekens van het kuipersambacht een verklaring voor de talrijke absenties tijdens begrafenissen. De verspreiding van de kuipers over de stad, (18) maakte dat vele meesters er niet in slaagden de begrafenissen van een ambachtsbroeder bij te wonen. De dekens en de suppoos-

ten van het ambacht waren daarom overeengekomen voortaan de meesters in twee kwartieren op te delen. De grens tussen deze twee kwartieren werd gevormd door de Kuiperstraat, de Oude Beurs, de Wolstraat, Kipdorp tot aan de Kipdorppoort. Het compromis luidde als volgt: ”dat soo wanneer imanden van d’een oft dander zyde van de voorscreven straeten voortaan soude comen aflyvich te worden, dat alle dese suppoosten wonende onder het zelve quartier in conformityt van de bovenscreven ordonnantie souden schuldich wesen ter begrafenissen te compareren”. (19) Deze ordonnantie bevestigt de stelling van Archer: wanneer een ambacht te groot was, verminderde de samenhang tussen de leden.

Wanneer na dit compromis enig vermoeden bestond dat meesters de ordonnantie niet naleefden, deinsden de dekens er niet voor terug om hen voor de rechter te slepen. Dit heeft ook Adriaan Vermeulen in 1659 mogen ondervinden. Volgens de dekens van het ambacht was hij zonder wettige reden afwezig geweest op de begrafenissen van Peter Van Dael, Michiel Boon en de echtgenote van Balthasar Goris. De dekens legden hem dan ook een boete van 18 stuivers op. Daarenboven was hij niet naar de kamervergadering van 8 december 1659 gekomen, waarvoor hij nochtans was opgeroepen. Voor deze overtreding moest Vermeulen 12 stuivers betalen. (20) Vermeulen stelde echter dat hij wel

degelijk op de begrafenis van Peter Van Dael geweest was. Op het moment dat de echtgenote van Balthasar Goris werd begraven was hij niet in de stad. Ook het niet opdagen op de kamervergadering werd ontkend. Over de begrafenis van Michiel Boon repte hij echter met geen woord. ⁽²¹⁾ Volgens de dekens volstond het niet om enkel tijdens de mis in de kerk aanwezig te zijn. Vermits Vermeulen tijdens de begrafenisplechtigheid van Peter Van Dael de kerk had verlaten "immediatelijck nae dyen hy geoffert hadde. Sonder de selve begrafenis over sulcx geaccompagneert te hebben van het lijckhuys, oft oock thuyswaerts vergeselschap te hebben". Door zijn gedrag, een "quaet exempel", zouden andere leden aangespoord worden dezelfde houding aan te nemen. In zijn weigering om de opgelegde boete te betalen, zagen de dekens een reden om hun gelijk via de rechtbank te halen. ⁽²²⁾ Dit proces toont aan dat het niet vanzelfsprekend was dat alle leden van een ambacht ook alle 'plichten' nakwamen. Of het al dan niet aanwezig zijn op een begrafenis van een medelid, een toch niet al te plezierige aangelegenheid, ook op een verminderde loyaliteit ten aanzien van het ambacht wijst is nog maar de vraag. Toch wijzen de verhoogde boetes voor absenteïsme zowel in de zeventiende (1676) als in de achttiende eeuw (1760), ⁽²³⁾ wellicht op een grotere desinteresse van de meesters om deel te nemen aan de ambachtsceremonies. Zo

werd in 1676 (nog eens) bepaald dat wanneer de dekens een vergadering samenriepen, de oudermannen en de ouddekens op het vooraf afgesproken uur dienden aanwezig te zijn, dit op boete van 6 stuivers. Telaarcomers betaalden 3 stuivers en de *dienenden eedt* betaalde voor dezelfde overtredingen het dubbel. Tevens kregen de leden een boete van 6 stuivers opgelegd wanneer zij niet aanwezig waren op de ommegangen en de processies. Wanneer een oud-deken niet aanwezig was bij het evalueren van een proef, moest hij 1 gulden of bij te laat komen 10 stuivers betalen. De dekens en de oudermannen betaalden voor dezelfde overtreding een boete van 2 gulden. Het niet aanwezig zijn op begrafenissen of te laat komen kostte 3 gulden. Vermits de boetes gebruikt werden om het feest van de patroonheilige, Sint Matthijs, te bekostigen, konden de boetes door de overtreders nog enigszins gerecupereerd worden. ⁽²⁴⁾

Ook een weigering van een bestuursfunctie binnen het ambacht kon een teken zijn van een verminderde aanhankelijkheid met het ambacht. ⁽²⁵⁾ In het resolutieboek van 1711-1773 staan verschillende personen genoteerd die niet langer een actieve rol in het ambachtbestuur wilden spelen. In ruil om niet meer aan alle vergaderingen deel te moeten nemen, dienden zij aan het ambacht een 'afkoopsom' te betalen. Vooral de functie van ouderman leek tussen 1711-1773

weinig gegeerd. Zo benadrukte Francois Joret in 1712 dat hij reeds vele jaren deken was geweest. Daarom verzocht hij het ambachtsbestuur hem niet meer als ouderman te kiezen. Het verzoek werd ingewilligd. Voortaan zou Joret "niet meer als ouderman dienen off syn leven daer toe gekoosen worden sonder synen vrijen wille". (26) Ook François Cornelissen vroeg om hem wegens zijn "onpasselijkheid" niet meer tot ouderman te kiezen. Hiervoor betaalde hij maar liefst 162 gulden. Ook Jan Anthony Cornelissen, suppoost van het ambacht, had er een bedrag van 280 gulden voor over om zich voor het leven vrij te kopen "van alle diensten dese ambachte". In het resolutieboek lezen we op 6 februari 1740 dat "mijn deken syn leven gedurende vrij wordt gelaeten van alle compartitien ter camere, processien, ommegangen et. mits jaerlijckx betaelende eenen gulden vijftien stuyvers" en een half vieren deel wijn. (27) Naast het oudermanschap bleek ook het dekenschap steeds minder gegeerd te worden. Op 7 september 1747 kocht de pas verkozen Adrianus Lincé zich voor 144 gulden en een vierendeel wijn vrij. In totaal weigerden tussen 1712-1765 twaalf personen van een functie binnen het ambacht. Zeven kochten zich van het oudermanschap, twee van het deken-schap, twee van alle diensten en één van het dekenschap en het oudermanschap samen, vrij. (28) De bereidheid om zeer hoge bedragen te betalen om zich 'vrij te

kopen' illustreert dat bestuursfuncties soms eerder als een last dan als een eer werden aanzien.

Het al dan niet betalen van de jaarlijkse contributie kon een aanwijzing van een sterke of zwakke identificatie met het ambacht zijn. Het zou derhalve interessant zijn na te gaan welke de motieven waren van de individuele meesters om lid te worden van het kuipersambacht. Ongetwijfeld gaven economische redenen de doorslag (het toegang krijgen tot een bepaald marktsegment), maar ook de sociale voorzieningen die ambachten aanboden konden een (bijkomende) reden zijn om zich aan te sluiten bij een ambacht. (29) Voor de Antwerpse kuipers beschikken we over geen gegevens die ons hierover kunnen inlichten. De identificatie met het ambacht dient dus op een indirecte manier, via de betaling van de jaarlijkse contributies, onderzocht te worden. Voor de Antwerpse kuipers zijn enkel voor de periode 1670-1720 gegevens voorhanden. De cijfers in tabel 1 geven de percentages weer van de personen die opgeschreven staan in de rekenboeken onder de rubriek 'jaarkosten', maar die niet betaald hebben. Tijdens de jaren zeventig van de zeventiende eeuw betaalden gemiddeld 25% van de leden geen contributies. In het laatste decennium van de zeventiende eeuw was dit gedaald tot gemiddeld 21%. De percentages van de eerste twee decennia van de achttiende eeuw, respectievelijk 37,8 en 33,4%, liggen

Tabel 1. Gemiddeld aantal niet betalers van jaarkosten in het Antwerpse kuipersambacht tussen 1670 en 1720 (per vijf boekjaren, procentueel uitgedrukt)

Periode	Procent
1670-1675	23,8
1676-1680	27,2
1681-1685	24,7
1686-1690	32,1
1691-1695	17,9
1696-1700	16,2
1701-1705	35,8
1706-1710	36,1
1711-1715	30,3
1716-1720	36,7

Bron: Stadsarchief Antwerpen, GA, 4184, 4185

dan weer opmerkelijk hoger dan in de zeventiende eeuw. Het is echter pas vanaf 1745 dat de bestuurders van het ambacht via een ordonnantie maatregelen troffen tegen de "onwillichheit ofte traegheyt van de voorscreven debiteurs". Om de toekomstige kuipers niet in financiële problemen te brengen, eisten de dekens de directe betaling van alle achterstallige jaarkosten.⁽³⁰⁾ Konden een groot deel van de meesters door de verslechterde economische toestand hun bijdragen niet meer betalen of wijst het niet-betalen op een grotere desinteresse vanwege de kuipers? Door een gebrek aan informatie omtrent de redenen van de achterstallige betalingen is deze vraag niet op te lossen.

3. Een sterke groeps-solidariteit?

Hoe solidair de meester en hun gezellen wel waren valt af te leiden uit het welbekende 'knickerspel',⁽³¹⁾ een collectief protest van kuipers en wijntaverniers, tegen de verpachting van de consumptiebelasting in 1683. Karin Van Honacker heeft reeds een chronologisch relaas van de feiten gegeven zodat we onze aandacht vooral zullen toespitsen op de onderlinge verhoudingen tussen knechten en meesters tijdens dit protest. De kuipers en wijntaverniers protesteerden fel tegen de verdere verpachting van de accijnzen op wijn. Zij stonden echter geïsoleerd in hun verzet. Andere ambachtsdekenen waren immers niet gekant tegen een nieuwe verpachting. Hierdoor was de kans reëel dat in het Antwerpse stadsbestuur toch een consent omtrent deze materie werd bereikt. Om de dekenen van de andere ambachten onder druk te zetten organiseerden de kuipers en wijntaverniers op 18 en 19 mei 1683 een 'knickerspel'. Hierbij werd ostentatief op de Antwerpse Grote Markt, tijdens de vergadering van de Brede Raad, met knickers gespeeld. De knickers stelden de dekenen voor, die voor 'cosentdekenen' of 'knickdekenen' werden uitgemaakt. Daarnaast werd door de kuipers en wijntaverniers veelvuldig naar de dekenen van de andere ambachten geknikt. Deze, in onze ogen misschien onschuldig lijkende, samenscholing werd door de centrale overheid

hard aangepakt. Zo werden Peter Boelaert, meester-kuiper, en kuipersknecht Jan Cornelissen, die als bijnaam Baes Thuys had, ter dood veroordeeld. De straffen werden evenwel nooit uitgevoerd.

Welke houding hebben de knechten en de meesters van het kuipersambacht zich in heel deze affaire aangemeten? Vooreerst dienen we op te merken dat het oproer *georganiseerd* was. Dit wil zeggen dat er tussen de kuipers en taverniers overleg was geweest over de te voeren strategie. Vooral de rol van meester-kuiper Peter Boelaert in dit protest, die weliswaar pas na dreiging met foltering bekende, was groot. Hij en andere meester-kuipers, waaronder Arthus van Noyen en Peter Bidloo, waren de mening toegedaan dat het in eerste instantie de taak van de kuipersknechten was om zich te verzetten tegen een nieuwe verpachting. De knechten waren immers jong, sterk en hadden, in tegenstelling tot de meesters, niets te verliezen. Met andere woorden, de meesters slaagden erin enkele knechten voor hun kar te spannen en voor hen de kastanjes uit het vuur halen. Mogelijkerwijs wilden de meesters aan de (jongere) knechten duidelijk maken hoe de interne verhoudingen lagen. De knechten konden immers nog de hoop koesteren om ooit meester te worden. Voor jongeren was het immers niet gemakkelijk een plaats te veroveren binnen het ambacht. Daarenboven verdedigden de 'gevestig-

de' meesters zich tegen de concurrentie van nieuwkomers".⁽³²⁾ Jongere knechten moesten volgens de meesters eerst hun loyaliteit ten aanzien van het ambacht bewijzen vooraleer ze het meesterschap verdienden

Vooral Boelaerts knecht, Baes Thuys, overhaalde andere knechten om deel te nemen aan het protest. Hij liet zich door zijn meester overhalen, zo beweerde hij zelf, omdat hij de belofte van verschillende meesters had gekregen dat indien hij de actie organiseerde, uitzicht had op het meesterschap en dat hij geld en kleren zou krijgen. Daarenboven, zo had Boelaert gezegd, kon hem niets overkomen want indien hij veroordeeld zou worden, zouden de gildebroeders hem desnoods van het schavot bevrijden. Baes Thuys kwam echter bedrogen uit. Geen enkele van de meesters had zijn belofte gehouden. Bovendien werd hij *persona non grata* voor de meesters. Hun gedrag werd vooral ingegeven uit vrees om zelf als oproerkraaiers bestempeld en veroordeeld te worden. Thuys dreigde er dan ook mee om alle meesters die aan het protest hadden deelgenomen te verraden. Wanneer procureur-generaal Busleyden een onderzoek naar de gebeurtenissen instelde, werden enkele kuipers gearresteerd. Toch kreeg hij heel wat tegenkanting van de magistratuur en de kuipers te verduren. Zo werd de arrestatie van de kuipers bemoeilijkt, zo niet onmogelijk gemaakt, doordat Busleyden altijd en

overall gevolgd werd door andere kuipers. Het was door deze 'obstructie' dat de procureur-generaal niet ingreep zodat zowel van Noyen als Bidloo konden ontsnappen.

Kunnen we nu gewagen van een sterke solidariteit binnen het kuipersambacht gedurende dit oproer? Het voorval toont aan dat de meesters, de knechten voor het 'algemeen belang van het ambacht', in een positie hebben weten te manoeuvreren waardoor zij zelf buiten schot hoopten te blijven. De 'groepssolidariteit' werd met andere woorden bepaald door de interne machtsverhoudingen. Het hoeft echter geen verwondering te wekken dat vooral knechten, ook al waren ze formeel gezien geen lid van het ambacht, in de bres sprongen. Zij vielen immers gemakkelijk ten prooi aan manipulatie (chantage?) vanwege hun werkgevers, de meesters. Wie nog enige hoop koesterde om ooit meester te worden kon zich beter schikken naar de eisen van zij die reeds 'gevestigd' waren. ⁽³³⁾ Daar kwam nog bij dat wat goed was voor het ambacht ook goed was voor de knechten zelf. Het afkalven van privileges kon op langere termijn nadeliger zijn voor toekomstige meesters.

Anderzijds toont het optreden de beroepsgenoten aan dat tijdens de arrestaties de leden van het ambacht niet zonder slag of stoot aan de gerechtelijke instanties werden uitgeleverd. Er bestond dus weldegelijk een "wij-

gevoel", maar zeker niet altijd en overall in dezelfde mate.

Dit kwam onder meer tot uiting tijdens geschillen tussen meesters onderling welke voor het ambachtsbestuur werden behandeld. Doorgaans werd er naar een akkoord tussen de betrokken partijen gestreefd. Zo ook in de zaak tussen Van Heurck, meester-kuiper enerzijds en Pieres en diens schoonzuster die na de dood van haar man trouwde met Josef Severdonck, ook meester-kuiper, anderzijds. Het geschil handelde over het loon dat Van Heurck nog te goed zou hebben van Pieres en zijn schoonzuster voor het werk dat hij verricht had "voor haren tweeden houwelijcke". Er werd door de tegenpartij voorgesteld om Van Heurck 40 gulden te geven voor zijn geleverde prestaties. Daarmee was hij echter niet tevreden, want "alsoo daer meer werck was als hy hadde gedacht". Hij zelf wou het dubbele, 80 gulden. Hoe hoog het uiteindelijke bedrag was, weten we niet. Maar dat er hoe dan ook een akkoord tussen beide partijen kwam, blijkt uit het verzoek dat de dekens aan Pieres en "syne swagerinne" richtten. Aan hen werd gevraagd "oft dat sy te vreden soude syn met het vonnis dat de dekens souden geven sonder hier naer malcanderen in eenigh recht te trecken". Hierin stemden ze toe. Blijkbaar vonden de dekens het van groot belang om conflicten tussen de leden binnenskamers te regelen. ⁽³⁴⁾ Naar de buitenwereld toe dienden de

kuipers eendrachtig op te treden. Een zelfde inhoud vinden we terug in de zaak tussen Bartholemeus Botteau en Henrick de Backer omtrent een "seker schip reepen". De inhoud van het conflict is ons niet bekend. Wel lezen we dat beide partijen het geschil op de ambachtskamer wensten te beslechten en "het selven stellenden syn int oordeel ende jugement van de dekens ende ouderlieden van cuypers ambachte, aen wiens decisie wy ons beloven te sullen conformeren, met belofte van daer tegens niet te comen in rechte oft daer buyten". Voorts werd reeds voor de uitspraak van de dekens overeengekomen dat wie in het ongelijk werd gesteld, de kosten ten belope van vijftien gulden zou betalen. ⁽³⁵⁾

Voor Cornelis De Volder waren de dekens eveneens mild gestemd. Alhoewel De Volder veroordeeld was tot het betalen van een boete van 50 gulden wegens het 'lenen van zijn naam' aan een wijnkoopman, waren de dekens bereid "eenige gratie [te] doen" ten aanzien van De Volder. De dekens beslisten om de betichte een vermindering van zijn boete te geven. De Volder diende uiteindelijk slechts vijf gulden en twaalf stuivers te betalen "op expresse conditie nochtans van dat der selver De Volder, den wynvercooper ende grossier sal moeten abandoneren". ⁽³⁶⁾ Ondanks de autoriteit en de macht waarover de dekens beschikten om inbreuken te bestraffen, hebben zij zich klaarbijke-

lijk - althans voor de periode waarover we informatie beschikken - eerder soepel opgesteld. Zij zochten eerder de rust in het ambacht te bewaren dan confrontaties tussen de suppoosten onderling op de spits te drijven.

Toch hebben de dekens verschillende malen het ongenoegen van de suppoosten opgewekt. Wanneer de dekens in 1620 een verhoging van de jaargelden van de magistraat hadden verkregen omdat het ambacht 500 gulden schulden had, protesteerden de suppoosten fel. Ze stelden dat volgens de ordonnanties van het ambacht de dekens verplicht waren om "alle jaer te doen rekeninghe ende bewijs van hunne gehele administratie voor twee wethouders deser stadt ende voor de gemeyne gesellen enden dat altyt voor onser Liever vrouwen lichtmisse". ⁽³⁷⁾ De suppoosten verklaarden bereid te zijn de lasten die het ambacht had te betalen, uitgezonderd "wanneer datter geene rekeninge en sal worden gedaen, gepassert oft gesloten ter presentien vande gemeyne gesellen". Want zo stelden ze dat "zy moegen hooren ende sien waer hun gelt blijft ende innen geemployeert wordt". ⁽³⁸⁾ De supplianten kregen echter "nyet ontfanckbaer" op hun rekest. Voorlopig moesten de suppoosten zich met dit antwoord tevreden stellen. Maar in 1637 bekwamen zij een beter resultaat. In een rekest van 5 december 1637 ⁽³⁹⁾ herhaalden ze hun grieven met betrekking tot het opstellen van de rekeningen. De suppoosten

beweerden dat in 1619 de dekens en de oudermannen van het ambacht hen beloofd hadden om "geene augmentatie vande jaercosten oft continuatie in meerderinge der selver jaercosten aen den Borgemeesteren en sullen versuecken, ten sy de suppoosten daerop ierst ende alvooren sullen wesen gehoort". (40) Wanneer de dekens nu een verzoek bij de magistraat indienden om de jaarkosten op te trekken van zes naar zestien stuivers, pikten de suppoosten deze politiek niet langer. Zij verzochten dan ook de verhoging te niet te doen - wat hen geweigerd wordt - en om inzage te krijgen in de rekeningen. Voortaan zouden de suppoosten aan de magistraat twintig personen voorstellen, waaruit deze er tien uitkoos die bij het opstellen en goedkeuren van de rekeningen aanwezig mochten zijn. Het was echter begrijpelijk dat de dekens niet te veel pottenkijkers wensten bij het opstellen van de rekeningen. Immers, wie als nieuwe deken werd aangesteld was verplicht om aan de uittredende deken het tekort "in gereeden gelde" te betalen". (41) Ondanks hun prestige en gezag, werden de dekens meer dan eens met verbaal geweld geconfronteerd. Zo werd Bartholomeus Botteau tot een boete van 25 gulden veroordeeld wegens "injurieuze woorden". (42) Wanneer de dekens een verbod wilden invoeren op het cumuleren van de ambachten van kuiper en zeepzieder, kregen ze heel wat tegenkating van enkele meester-kuipers-

zeepzieders. Toen deken Simon Van Landen de zeeptonnen van Hans Crossens weigerde te branden omdat deze de geijkte afmetingen niet hadden, had Hans Crossen zijn deken "met hooge woorden gedreycht gehad tegens dambacht proces aen te nemen". (43) Volgens Crossens versie lijkt er van 'hoge woorden' helemaal geen sprake geweest te zijn. Hij zou enkel gezegd hebben "dat die [zeeptonnen] groot genoeg waren ende dat hij hem aen uwer eerw. souden beclagen". (44) Doch, de dekens tilden zeer zwaar aan de vermeende beledigingen. Ze stelden dat de "voorscreven injurien des te swaerder [zijn] gemerckt dat de verweerders wesende suppoosten vanden voorseyde ambachte". De dekens concludeerden dan ook dat de kuipers-zeepzieders "sulle schuldich wesen ende by uwen eerw. vonnisse gecondempneert worden ter eerster vergaderinge vande camere vande voorseyde ambachte, aldaer te compareren in lijnen cleederen en met ondeckten hoofde, den aenleggers vergiffenisse te bieden bekennde en belijdende dat sy [...] tegens de waerheyt tgene des voorscreven staet, aen den aenleggeren naebeschreven hebben". (45) Daarenboven verzochten de dekens dat elk van de betichten 400 gulden zouden betalen ten behoeve van de kapel en de armenbus. Uit de voorgestelde schandstraf en de omvang van de boete valt op te maken dat de dekens zeer veel belang hechtten aan hun titel

en dat zij als dekens zich niet door om het even wie, en zeker niet door leden van het ambacht, lieten beledigen. Deze schandstraffen hadden als hoofddoel 'een persoon expliciet te schande maken, d.w.z. zijn moreel en sociaal aanzien te verminderen door hem in persoon of via voorstellingen expliciet over te leveren aan publieke bespottung zonder evenwel zijn lichaam door beulshand te laten schenden'.⁽⁴⁶⁾

Een gelijkaardig conflict vond plaats in 1584 tussen enerzijds de dekens van het kuipersambacht en anderzijds Jacob Hoeymaeckere die voor zijn echtgenote Tanneken Runnerstock, terechtstond.⁽⁴⁷⁾ Ook hier lag een weigering om de zeeptonnen te branden aan de basis van een scheldpartij tussen Tanneken en Willem Lessen. Tanneken zou als volgt op de weigering van Willem Lessen gereageerd hebben: "soo heeft de huysvrouwe desselfs. verweerder haer vervoordert oyck te commen voor de selve huisinghe des voorscreven Thomas Cornelissen ende aldaer met luyder stemmen ten aenhooren van alle de gebueren⁽⁴⁸⁾ ende persoonen daeromtrent wesende te roepen ende hem valschelijk op ende aene te segghene dat hy Willem was ende is een verradere, tselve tot diversche reysen toe".⁽⁴⁹⁾ De dekens tilden zwaar aan het feit dat iemand die van stadswege een functie uitoefende, in zulke termen werd beledigd. Ook hier eisten de dekens dat Tanneken op de kamer van het kuipers-

ambacht in "lijnen cleedere en ter pretensien van de verweerder" (Jacob Hoeymaeckere) op haar knieën vergiffenis vroeg aan Willem Lessen, en dat zij het zelfde zou doen bij het huis van Thomas Cornelissen "ende aldaer oyck met luyder stemme ten aenhooren vanden gebueren aldaer te doen gelijk openbaere bekentenisse ende vergiffenisse". Ook hier stelden de dekens een hoge boete van 100 gulden voor.⁽⁵⁰⁾ Willem Lessen zou zich echter ook niet van zijn beste kant hebben laten zien. Tanneken beweerde dat "hij [Lessen] haer dreyghde metter vuyst te slaene seggende dese woorden in substantie Ghy beeste ick soude u in u backhuys slaen".⁽⁵¹⁾ Uiteindelijk kregen de dekens ongelijk.⁽⁵²⁾ Deze geschillen illustreren dat in de Nieuwe Tijd een groot belang werd gehecht aan eer en reputatie. Ter compensatie van de geleden 'morele schade' werden dan ook uitzonderlijk hoge boetes geëist en wilde men publiekelijk eerherstel bekommen, niet alleen om alle smetten van zijn naam te zuiveren, maar ook en vooral om bestaande reciprociteitsrelaties en machtsverhoudingen in stand te houden en meteen zijn eigen eer te herstellen of te vergroten.⁽⁵³⁾

4. De buitenstaanders: vrouwen en onvrijen

De vroegmoderne steden waren in hoofdzaak door vrouwen bevolkt. De belangrijkste oorzaak van dit vrouwelijk

overwicht was de immigratie van vrouwelijk dienstpersoneel. ⁽⁵⁴⁾ Aangezien de ambachtelijke wereld voornamelijk een mannenwereld was, kenden de vrouwen een weinig benijdenswaardige positie op de stedelijke arbeidsmarkt. Dit blijkt onder andere uit cijfers van 1755: Antwerpen telde toen 13.719 mannen (of 40,5% van de bevolking) en 20.182 vrouwen (59,5%) die ouder waren dan elf jaar. In totaal waren er binnen de stadsmuren 8.458 mannen (59,1%) en 5.848 vrouwen (40,9%) die een ambacht of beroep uitoefenden. Ondanks hun numeriek overwicht wisten vrouwen slechts een gering aantal arbeidsplaatsen in te nemen. ⁽⁵⁵⁾ Deze percentages vertonen een grote gelijkheid met Brussel in 1755, waar 60,1% van de mannen en 39,9% van de vrouwen een ambacht uitoefenden. ⁽⁵⁶⁾ Ook de verhouding tussen zelfstandigen en niet-zelfstandigen viel in het nadeel van vrouwen uit. In Antwerpen zou slechts 10 à 15% vrouwen zelfstandig een beroep uitoefenen, bij de mannelijke bevolking loopt dit op tot 45,5%. ⁽⁵⁷⁾ Denis Morsa besluit dan ook terecht dat ambachten "een logica van ongelijkheid" ontwikkelden, waarbij de arbeidsplaatsen vooral in mannelijke handen waren. Voor vrouwen restte enkel minder geschoolde arbeid in de textielnijverheid of werk als dienstmeid. ⁽⁵⁸⁾ Ook Maarten Prak heeft reeds gewezen op de inferieure positie van de vrouw binnen de ambachtelijke wereld. De rol

die vrouwen binnen de ambachten speelden was meestal slechts een afgeleide van die van hun man. ⁽⁵⁹⁾ Een stelling die voor het kuipersambacht - ondanks de geringe informatie die beschikbaar is - te bevestigen is. In de geanalyseerde volkstellingen werden enkel weduwen als kuipster vermeld. ⁽⁶⁰⁾ Dit betekende echter nog niet dat deze weduwen zelf het ambacht uitoefenden. Van de zeven weduwen hadden er zes een andere kuiper inwonen. Dit werd bevestigd in het conflict tussen de dekens van het kuipersambacht en Maximiliaen Van Der Noot, handelaar in wijnen. ⁽⁶¹⁾ De dekens beschuldigen Van Der Noot er van als "gans onvrij wesende" in het kuipersambacht zijn eigen Franse en Spaanse wijnen in te kelderden, zonder een beroep te doen op een vrije meesterkuiper. Hiervoor was hij reeds "tot dieversche reysen bij dekens ende hun voiganders serieuselijck vermaent tot groot schandael, intrest ende opspraak van der gemeynte". ⁽⁶²⁾ Van Der Noot ontkende echter ten stelligste dat hij een onvrije knecht in dienst had. Doch de dekens wisten dat Van Der Noot gebruik maakte van de diensten van de weduwe van wijlen Maximiliaen Van Der Noot, nota bene zijn eigen moeder. ⁽⁶³⁾ Daarenboven kon, nog altijd volgens de dekens, geen enkele vrouw lid zijn van het kuipersambacht. Vrouwen waren immers niet bekwaam en gekwalificeerd genoeg, omdat zij "de cracht ende verstant van een manspersoon verheysschende" niet hadden.

Vrouwen hadden nooit de kuipersstiel bij een vrije meester geleerd en hadden dus nooit intredegeld betaald. "Daerom ist dat voor desen noyt ghehoort oft gesien en is dat een vrouwspersoon in der aenleggeren oft eenich ander ambachte binnen deser stadt soude syn geadmiteert". ⁽⁶⁴⁾ De dekens gaven wel toe dat in de costumen van de stad stond dat weduwen "den winckel oft neiringhe van haren overleden man" verder mochten zetten, maar enkel indien één van haar kinderen de stiel machtig was, of indien ze een andere meester-kuiper in dienst nam. Maar, zo stelden de bestuurders van het kuipersambacht, "weduwen worden geen vrijmeester oft cuyperesse, zo kunnen ze knechten bevrijden daartoe ze niet onderwijzen kunnen". ⁽⁶⁵⁾ Van Der Noots plan om enerzijds het familiebedrijf te continueren en anderzijds om zich in te laten met de veel lucratievere wijnhandel, was dus mislukt. Waarschijnlijk was hij van mening dat hij, als kuiperszoon, voldoende kennis bezat om zijn eigen (en goedkoper) kuipwerk te vervaardigen. De magistraat volgde echter de argumenten van de dekens en gaf Van Der Noot veertien dagen de tijd om een vrije kuiper aan te werven.

De ambachten discrimineerden niet alleen vrouwen, ook het grootste deel van de mannelijke beroepsbevolking werd uitgesloten. De ambachtelijk georganiseerde arbeid creëerde immers twee soorten arbeiders: 'vrije' (zij die lid waren van een ambacht) en 'onvrije'

arbeiders. Volgens Archer waren vrije arbeiders tegen niet-leden gekant "because they [onvrijen] were thought to evade company regulations and produce substandard goods, and by taking on large numbers of apprentices they threatened the employment prospects of journeymen and simply because they competed in the same market-place". ⁽⁶⁶⁾ Deze onvrije arbeiders werden door de vrije arbeiders dan ook als een arbeidsreserve beschouwd waarop ze enkel in tijden van hoogconjunctuur een beroep deden. Het spreekt van zelf dat deze arbeidsreserve voortdurend op de lonen drukte. ⁽⁶⁷⁾ Niet iedereen was echter tegen deze onvrijen gekant. Vooral grote producenten - kooplieden maar ook grote meesters - zagen hen graag komen. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat vrije en onvrije arbeiders op gespannen voet leefden.

Ook de Antwerpse kuipers waren beducht voor een aantasting van hun werkzekerheid door een te grote instroom van onvrije arbeiders. Tal van rekestten werden bij de magistraat ingediend en verschillende geschillen werden voor de vierschaar uitgevochten om de strijd met de onvrije arbeiders aan te gaan. Wanneer een vrije meester-kuiper zich "by sinister practycke hem verbonden had aen eenen onvrijen om op seker dach te maken ende den selve onvrijen te leveren soo grooten quantiteit asijs, alst den selven onvrijen souden belie-

ven" verzoeken de dekens aan de magistraat om een einde aan deze praktijken te stellen. In het rekest van 30 april 1620 werd dan ook bepaald dat "voortaen geen vanden cuypers ambachte en sal mogen hem selven oft syne dienaers verhueren oft laten gebruycken om voor onvrijen binnen deser stadt azijn te maken".⁽⁶⁸⁾ De kuipers argumenteerden dat het fabriceren van azijn door onvrijen "tegen alle goede poincten ende tgemeyn beste" was. Met andere woorden, zij koppelden het belang van het ambacht aan het algemeen welzijn van de stad. Immers, hadden zij geen leertijd van twee jaar achter de rug, een proef afgelegd en betaalden ze daarenboven niet genoeg voor de jaarkosten? Een argument dat graag en veelvuldig in de verf werd gezet. Het toont ook aan dat vrije arbeiders, als goede poorters zijnde, zich wensten te distantiëren van de lagere sociale groepen waarmee ze geen enkel affiniteit hadden. Elke gelegenheid namen zij te baat om het onderscheid te benadrukken. Maarten Prak vat het als volgt samen: "the foreign, rambling cheating, illegal and morally abject outsider was in every respect the opposite of the decent, law-abiding, locally established guild-member".⁽⁶⁹⁾ Niet alleen de onvrijen zelf werden geviseerd, ook hun producten werden op gemengde gevoelens onthaald. Om de buiten-kuipers zoveel mogelijk buitenspel te zetten verkregen de Ant-

werpse kuipers dat zelf de buiten-brouwers hun nieuwe "stuyckmanden, werckcuypen, ghylcuypen, coolbacken ende nieuwe bierketelen" in de stad moesten kopen of hun oude doen herstellen.⁽⁷⁰⁾

Het was echter niet altijd even gemakkelijk om aan te tonen of een product enkel door vrije meesters dan wel door anderen verkocht mocht worden. Het kwam dan ook meer dan eens voor dat de kuipers processen voerden over wat in onze ogen misschien futiliteiten lijken. Voor François De Vallee stond het vast dat hij het "versuerde onclaeren" van bier mocht verkopen. Als brandewijnstoker kocht hij dit van de brouwers op. Maar omdat "de selve onclaere somtijts (principaelijck in den somer) comen te versueren ende onbequaem worden om gebrande wijn aff te maechen," wenste hij het verlies enigszins te beperken door het "versuerde onclaeren" te verkopen. Daar had hij volgens hem het recht toe, aangezien hij voor elke ton 22 stuivers accijnzen betaalde. Vermits hij jaarlijks tussen de 1500 en 1600 tonnen "onclaers" van 12 brouwers ontving, betaalde hij op jaarbasis tussen 1650 en 1760 gulden aan accijnzen aan de stad.⁽⁷¹⁾ De kuipers waren echter de mening toegedaan dat de "versuerde onclaeren" als azijn werd verkocht en dus onder hun monopolie viel. De kuipers waren niet alleen tegen de "versuerde onclaeren" omdat ze niet

door een vrije kuiper gemaakt was, maar ook en vooral omdat de kuipers onmogelijk konden concurreren met hun duurdere azijn. De kuipers werden echter in het ongelijk gesteld.

Een ander middel om het aantal onvrije kuipers onder controle te houden, bestond erin dat meesters ofwel in Antwerpen ofwel in een andere 'vrije stad' de stiel moesten geleerd hebben. Kuipersambachten uit verschillende steden kwamen overeen om vrije meesters in elkaars ambacht op te nemen. Wanneer Bartholomeus Heybaers in 1717 vroeg om als Aalsters kuiper zijn proef te mogen doen in Antwerpen, stelden de dekens van het Antwerpse kuipersambacht dat hij "een behoorlijk attestatie" moest geven van de wethouders van Aalst en van zijn vrije leermeester. Als bijkomende voorwaarde verlangden de Antwerpse dekens dat alle leerjongens, die hun leerjaren in Antwerpen afgerond hadden, ook in Aalst hun meesterproef mochten afleggen. ⁽⁷²⁾ In een brief van 31 juli 1717 antwoordden de dekens van het Aalsters kuipersambacht dat "wij t' allen stonden bereedt syn in onse Ambachte de cuypers ende alle suppoosten oft personen binnen Antwerpen hen leerjaeren volbracht hebbende bij eenen vrije meester" toe te laten. ⁽⁷³⁾

Toch was niet altijd duidelijk welke stad en welk kuipersambacht 'vrij' was. De moeilijkheden die bij de interpretatie

van 'vrije stad' gepaard gingen heeft Jan Vanden Brant aan den lijve ondervonden. Wanneer hij zijn leertijd in Herentals voltooid had, wenste hij zijn proef in Antwerpen af te leggen. Dit werd hem echter door de dekens geweigerd. Via de rechtbank wenste hij alsnog toegelaten te worden om zijn proef in Antwerpen af te leggen. De dekens waren het echter niet eens met Vanden Brants visie, als zou het kuipersambacht in Herentals een gesloten en dus vrij zijn. Als bewijs voor de 'geslotenheid' van het Herentalse kuipersambacht gaf Vanden Brant een uittreksel uit het rekenboek waarin het volgende stond: "hebben des naervolgende personen hier onder genoempt het ambacht gemaect". Voor de Antwerpse dekens was dit echter geen bewijs aangezien "privee personen uyt eygenen autoriteyt geen ambacht en connen maecten". ⁽⁷⁴⁾ Ook de gekozen patroonheilige, H. Jozef, zorgde voor heel wat bezwaren. Volgens de dekens was H. Jozef niet de heilige van de kuipers maar van de timmerlieden, waartoe ook de "witwerckers, de rennemakers, de schrijnwerkers ende andere int hout wercken tot Herentals resorteren". De dekens waren dan ook bevreesd dat iemand die zijn leerjaren in het Sint-Jozefs ambacht voldaan had in Antwerpen "soude mogen kiezen te synder geliefte tsy het cuypers, timmerlieden, houtbreckers oft schrijnmackers ambachte". ⁽⁷⁵⁾ Uit het protest dat de

kuipers aantekenden blijkt duidelijk dat de patroonheilige, die de eer van het beroep belichaamde, 'een constituerend onderdeel van hun groepsidentiteit' vormde. ⁽⁷⁶⁾

De dekens hechtten dus evenveel, zo niet een groter, belang aan de herkomst dan aan de bekwaamheid van nieuwe leden. Voor Vande Brant was het afleggen van zijn proef in Antwerpen nog op een ander vlak van groot belang. Hij had immers de intentie om in het huwelijk te treden met een Antwerpse kuipersweduwe. Dat zij hem misschien eerder om economische dan om affectieve redenen genegen was, blijkt uit het feit dat zij haar "neiringhe niet geirne en soude vervallen [zien] door het houwelijcken met eenen onvrijen persoon". ⁽⁷⁷⁾ Het bezitten van het statuut van een 'vrije' ambachtsman was dus om meer dan één reden interessant.

Het waren met name wijnhandelaars die zich meer dan eens lieten verleiden om een 'onvrije' kuiper aan te werven. Het proces tussen het kuipersambacht en wijnhandelaar Fernandus Van Pruysen is illustratief voor de complexiteit van de problematiek van 'onvrije' arbeid en de verschillende interpretaties die eraan werden gegeven.

De ordonnantie van 12 mei 1668 ⁽⁷⁸⁾ behelsde een strikte reglementering van de arbeid van de knechten en de onvrije arbeiders. De bepalingen waren niet nieuw, maar werden herhaald omdat ze niet of nauwelijks werden toegepast.

Het eerste artikel verbood aan vrije meester-kuipers "hunne naeme te leenen aen eenighe knechten" en die te werk te stellen bij wijnkooplieden onder het voorwendsel dat deze knechten voor een vrije meester zouden werken. Een wijnkoopman mocht dus enkel van de diensten van een vrije meester-kuipers gebruik maken. Bij gevolg mochten de wijnkoopmannen geen kuipersknecht voor hen laten werken, laat staan bij hen laten inwonen.

Het was tegen deze bepalingen dat Van Pruysen, volgens de kuipers, gezondigd had. In hun rekest gericht aan de magistraat omschreven de dekens het als volgt: "hoe dat sy ende vele van hunnen supposten ondervonden hebben dat hun ambacht merckelijck beschadight wirt door dien eenige van hun ambacht differente personen quamen te bevrijden, ende hunnen naem leenden om het selve ambacht te exerceren contrarie aen de ordonnantie". ⁽⁷⁹⁾ Omdat vele van de suppoosten van het ambacht niet op de hoogte waren van de inhoud van de belangrijkste ordonnanties stelden de dekens voor om elke meester opnieuw zijn eed te laten afleggen en de belangrijkste ordonnanties voor te lezen. ⁽⁸⁰⁾

Volgens de dekens had Van Pruysen geen vrije meester-kuiper in dienst, maar een onvrije knecht, die daarenboven bij hem inwoonde. Bij een 'visitatie' van de dekens in het bijzijn van de schepenen Coquel en Gomez, werd in

het huis van Van Pruysen kuipersgereedschap gevonden. De "thien houten beslaghreepen, ses ysere beslaghreepen, twee sneymesse, eene desschel [dissel], eene boersie [?], een vueghbancke" werden in beslag genomen. ⁽⁸¹⁾ De kuipers besloten dan ook dat Van Pruysen veroordeeld moest worden tot een boete van 25 gulden en tot het verbeurd verklaren van het gevonden kuipersgereedschap.

De hele discussie tussen van Pruysen en de dekens draaide rond de vraag of iemand een vrije knecht kon zijn indien hij niet onder het directe toezicht van een vrije meester stond. Van Pruysen verklaarde dat hij Joannes Bosmans als vrije knecht van meester Peter Van Den Bregghen 'leende'. Volgens Van Pruysen werd Van Den Berghen door zijn knecht "gerepresenteert". Het feit dat Van Den Berghe reeds meer dan twee jaar niet meer in Antwerpen verbleef kon volgens Van Pruysen geen bezwaar zijn. Het gegeven dat Van Den Berghe geen vaste verblijfplaats meer had en dat ook zijn vrouw geen kuiperswinkel meer openhield, deed de dekens dan ook besluiten dat Van Den Berghe geen meester meer was. ⁽⁸²⁾ Volgens Van Pruysen bleef iemand meester zolang de jaarlijkse bijdragen betaald werden, ook al werden die door iemand anders dan de meester zelf betaald. ⁽⁸³⁾ Een vaste verblijfplaats noch het bezitten van een kuiperswinkel waren volgens Van Pruysen vereisten om een vrije meester

te zijn. Daarenboven zou de knecht Joannes Bosmans nooit voor eigen rekening maar steeds voor zijn meester hebben gewerkt. Na vijf jaar procederen stelde de rechtbank de dekens van het kuipersambacht in het ongelijk. ⁽⁸⁴⁾ Voortaan was het mogelijk dat (wijn)kooplieden met (verarmde) meesters en/of knechten allianties aangingen. Via deze constructie werd de 'vrije' arbeid uitgehold en de corporatieve regels omzeild.

5. Besluit

Arbeid was tijdens de vroegmoderne periode een bepalende factor in het sociale leven van de ambachtslieden. De onderlinge solidariteit tussen beroepsgenoten werd door de oprichting van ambachten versterkt. Zij waren inderdaad "more than simply economic institutions". ⁽⁸⁵⁾ Ambachten hadden immers een belangrijke sociale functie: ze verenigden arbeiders met een zelfde beroep, ze organiseerden maaltijden, gingen mee in ommegangen en processies, verzorgden ambachtsbegrafenissen voor overleden collega's, enz.

In deze (bescheiden) bijdrage werd nagegaan in hoeverre de handwerklieden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw, en meer specifiek bij de Antwerpse kuipers, een sterk groepsgevoel kenden en hoe ze aankeken tegen niet-leden.

Het stijgend aantal klachten i.v.m. absenties tijdens ambachtsbegrafenis-

sen, het niet opnemen van bestuursfuncties en de onregelmatige betaling van de jaarlijkse contributies wijzen op een verminderd gemeenschapsgevoel vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw. Toch bleek dat tijdens conflictsituaties, onder meer met onvrije arbeiders en de stedelijke overheid, de onderlinge solidariteit geen loos begrip was. Daarenboven werd bij conflicten tussen meesters onderling bij voorkeur naar een minnelijke schikking gezocht in plaats van de conflicten op de spits te drijven. Vooral wanneer het er op aan kwam de collectieve economische belangen veilig te stellen werd er eendrachtig opgetreden.

Dit kwam ook onder meer tot uiting in het feit dat vrije arbeiders zich wensten te distantiëren van de buitenstaanders (onvrijen en vrouwen). Dat de beroeps-eer hier een belangrijke rol speelde bleek uit het feit dat alleen de 'eerlijke', gevestigde mannen tot het ambacht werden toegelaten. ⁽⁸⁶⁾ Uiteraard kaderde dit afzetten van onvrije arbeiders in de strategie van de vrije arbeiders om 'hun' segment van de arbeidsmarkt veilig te stellen. De collectieve eer en het beroep (de beroepseer) waren duidelijk niet van elkaar los te koppelen.

De contradictie tussen Poni's vaststelling over de falende onderlinge solidariteit, de toenemende sociale wedijver tussen de ambachtsmeesters enerzijds en de uitbreiding van de onderlinge hulpverlening door de oprichting van

ambachtelijke armenbussen anderzijds, deed Sandra Bos de volgende hypothese formuleren: "mogelijkerwijs vormden de formalisering van de hulpverlening en de uitbreiding van de regelgeving de reactie van de gilden op de toenemende interne ongelijkheid en afnemende solidariteit". ⁽⁸⁷⁾ Op deze hypothese is echter voor de Zuidelijke Nederlanden (nog) geen afdoend antwoord mogelijk. Te meer omdat het onderzoek naar de onderlinge hulpverlening bij de ambachten uit de Zuidelijke Nederlanden nog in haar kinderschoenen staat. ⁽⁸⁸⁾ Een breed en diepgravend onderzoek naar de onderlinge hulpverlening die de meeste ambachten organiseerden kan ons beeld over de ambachtelijke solidariteit aanvullen en waar nodig aanpassen.

NOTEN

- 1 Tenzij anders vermeld komen alle archieven uit het stadsarchief Antwerpen (SAA). Gebruikte afkortingen: GA: Gilden en Ambachten; P: Processen; P Supl: Processen supplement; PK: Privilegekamer; V: Vierschaar.
- 2 Zie bijvoorbeeld: DE PEUTER (R.). *Brussel in de achttiende eeuw*. Brussel, Vubpress, 1998 ; LIS (C.) en SOLY (H.). red. *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen, 1500-1800*. Brussel, Vubpress, 1994 ; LIS (C.) en SOLY (H.) red. *Werelden van verschil. Ambachtsgilden in de Lage landen*. Brussel, Vubpress, 1997.
- 3 Een bespreking van de sociale voorzieningen bij ambachten is te vinden in VAN GENA-

- BEEK (J.). De afschaffing van de gilden en de voortzetting van hun functies. In: *NEHA-jaarboek*, 1994, p. 74-83.
- 4 VERHAVERT (J.). *Het ambachtswezen te Leuven*. Leuven, 1940, p.71.
- 5 WILLEMS (B.). Loon naar werken? Sociale mobiliteit in het Antwerpse kuipersambacht (1585-1793). *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 82, 1999, p. 31-64.
- 6 PONI (C.). Norms and Dispute: the shoemakers' guild in eighteenth-century Bologna. *Past and Present*, 123, 1989, p. 80-108. Maarten Prak wijst er terecht op het 'solidaire' kind niet met het badwater weg te gooien. Door de nadruk te leggen op de onderlinge wedijver en het gebrek aan belangstelling voor de sociale kanten van het gildenleven kan een nieuwe eenzijdigheid ontstaan welke "voorbijgaat aan de manier waarop gilden trachtten om door middel van fondsvorming collectieve belangen te behartigen en door hun organisatie en fondsen van individuele belangen collectie maakten" PRAK (M.). 'Een verzekerd bestaan'. Ambachtlieden, winkeliers en hun gilden in Den Bosch (Ca. 1775). In: DE VRIES (B.) e.a. red. *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden. Opstellen aangeboden aan Theo van Thijn bij zijn afscheid als hoogleraar economische en sociale geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht*. Amsterdam, 1992, p 77.
- 7 PRIMS (F.). *Het Herfsttij van het corporatisme te Antwerpen*. Antwerpen, 1945, p. 8.
- 8 ARCHER (I.). *The Pursuit of Stability. Social relations in Elizabethan London*. Cambridge, 1991, p. 111.
- 9 ARCHER (I.). *Pursuit*. p. 124.
- 10 MARINUS (M.-J.). *De contrareformatie te Antwerpen (1585-1676)*. Brussel, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1995, 273 p. Zie ook THIJS (A.K.L.). *Van Geuzenstad tot katholieke bolwerk. Maatschappelijke betekenis van de kerk in contrareformatorisch Antwerpen*. s.l., Brepols, 1990, p.171.
- 11 THIJS (A.K.L.). Religieuze rituelen in het emancipatieproces van Vlaamse en Brabantse handwerksgezellen (zestiende-negentiende eeuw). In: LIS (C.) en SOLY (H.) red. *Werken volgens de regels*, p. 239.
- 12 PREVENIER (W.) en BOONE (M.). De steden van de Zuidelijke Nederlanden in de late Middeleeuwen: stedelijke identiteit en corporatieve solidariteiten. *Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 47, 1993, 1, p. 37.
- 13 GENARD (P.). *Aanteekening over de Antwerpsche gilden*. Gent, 1895, p. 8. stelt de volgende volgorde voor: 1. schippers, 2. smeden, 3. houtbrekers, 4. bakkers, 5. vleeshouwers, 6. visverkopers, 7. oude schoenmakers, 8. huidenvetters, 9. bontwerkers, 10. meerse-niers, 11. lijndraaiers, 12. lakenbereiders, 13. linnenwevers, 14. kleermakers, 15. oudkleerkopers, 16. timmerlieden, 17. kuipers, 18. schrijnwerkers, 19. metsers, 20. hoveniers, 21. strodekkers, 22. zagers, 23. kordewagenkruiers, 24. buildragers, 25. turfdragers, 26. barbiers-chirurgijns.
- 14 Hiërarchieën, rangen en standen vond men tijdens het Ancien Régime op diverse maatschappelijke niveaus. Ook in een totaal andere context, namelijk die van het Franse hof ten tijde van Lodewijk XIV, werd hieraan vaak in extreme vormen uiting gegeven. Zie hiervoor het eerste hoofdstuk van LE ROY LADURIE (E.). *Het leven aan het Franse hof*. Amsterdam, Bert Bakker, 1999, p. 36.
- 15 DILIS (E.). Het huis, de kamer en het altaar van het voormalig Antwerpsch kuipersambacht. *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 4, 1926, p. 275.

- 16 SAA, GA 4180, 27 februari 1676, f° 97 r°.
- 17 SAA, GA 4175bis, 30 juli 1610, f° 85.
- 18 We dienen hier de woorden van de dekens te nuanceren. Uit eigen onderzoek is gebleken dat de kuipers zich voornamelijk concentreerden in de volgende wijken: wijk 1, 4 en 13. De nabijheid van de Nieuwstad met haar brouwerijen en de haven vormden de belangrijkste verklaringsfactor voor deze concentraties. Meer details in WILLEMS (B.). *Het Antwerpse kuipersambacht (1580-1796)*. Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, VUB, 1997, p. 44-50.
- 19 SAA, GA, 21 januari 1647, 139 r°.
- 20 SAA, P a 966, Conclusie voor de dekens, 19 december 1659, f° 1r°-2 r°.
- 21 Ibidem, Antwoorde voor Adriaan Vermeulen, 27 februari 1660, f° 2 r°-3 r°.
- 22 Ibidem, Replique van de dekens, 9 april 1660.
- 23 SAA, GA 4175bis, 5 augustus 1760.
- 24 SAA, GA 4180, 27 februari 1676, f° 96 r°-98 r°.
- 25 Reeds in de zestiende eeuw weigerden grote meesters in de textielnijverheid het deken-schap of andere functies in het ambacht en stelden zij zich steeds minder solidair op t.a.v. hun "schamele" collega's. SCHOLLIERS (E.). Vrije en onvrije arbeiders voornamelijk te Antwerpen in de 16e eeuw. *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 11, 1956, p. 287.
- 26 SAA, GA 4181, 25 mei 1712, f° 4 r°.
- 27 Ibidem, 6 februari 1740, f° 20 r°.
- 28 Ibidem, 3 personen in 1712, 2 in 1717, 2 in 1730, en 1 in 1739, 1740, 1742, 1743, 1719, 1765.
- 29 DE RIDDER (M.). De ondersteuningsfondsen van de Amsterdamse gilden in de achttiende eeuw. In: *NEHA-jaarboek*, 1994, p. 119. BOS (S.). 'Uyt liefde tot malcander'. *Onderlinge hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden in internationaal perspectief (1570-1820)*. Amsterdam, IISG, 1998, p. 331 (met uitgebreide verwijzingen naar internationale literatuur).
- 30 SAA, GA 4175bis, 25 januari 1745, f° 156-158.
- 31 VAN HONACKER (K.). *Lokaal verzet en oproer in de 17de en 18de eeuw. Collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven*. Kortrijk-Heule, UGA, 1994, p. 306-320. PRIMIS (F.). *Herfsttij*, p. 10-11.
- 32 MUCHEMBLED (R.). *De uitvinding van de moderne mens. Collectief gedrag, zeden, gewoonten en gevoelswereld van de middeleeuwen tot de Franse Revolutie*. Amsterdam, Contact, 1990, p.261.
- 33 Knechten konden echter ook (uitzonderlijk) als afzonderlijke groep optreden. Tijdens de zestiende eeuw gingen Brugse kuipersknechten zonder hun meesters, dit wellicht op initiatief van deze laatsten, naar de Dudzeelse ommegang. THIJS (A.K.L.). *Religieuze rituelen*, p. 236-237. Ook de hoedemakersgezellen wisten zich met succes te verenigen. Zie LIS (C.) en SOLY (H.). *De macht van 'vrije arbeiders': collectieve acties van hoedenmakersgezellen in de Zuidelijke Nederlanden (zestiende-achttiende) eeuw*. In: Idem, *Werken volgens de regels*, p. 15-50.
- 34 Voor de informele vormen van conflictre-geling zie DECEULAER (H.). *Conflicten en conflictre-geling in de Antwerpse ambachtswereld, 1585-1796. Een verkenning van de juridische en sociaal-politieke aspecten op het lokale terrein*. In: LIS (C.) en SOLY (H.) red. *Werken volgens de regels*, p. 148-149.
- 35 SAA, GA 4181, 7 mei 1740, 20 v°.

- 36 idem, 28 juli 1750, f° 32 v°.
- 37 SAA, GA 4175bis, 9 maart 1620, f° 115.
- 38 Ibidem, f° 116.
- 39 Ibidem, 5 december 1637, f° 130.
- 40 Ibidem.
- 41 SAA, GA 4180, 4 november 1633, f° 74 r°.
- 42 SAA, GA 4181, 16 januari 1740, f° 20 v°.
- 43 SAA, GA 4194, Solutien voor de dekens ende oudermans van het cuypersambachte, 23 januari 1599, f° 4 v°.
- 44 Ibidem, Duplique oft contre solutien voor Hans Crossens, f° 22 r°.
- 45 Ibidem, Aenspraecke voor de dekens ende oudermans vanden cuypers ambachte binnen de stad Antwerpen, 4 juni 1599, f° 1 v°.
- 46 Paul de Win maakt een uitdrukkelijk verschil met 'erestrafpen' welke een duidelijk eervernietigend of eerontnemend karakter hadden (bijvoorbeeld castratie). Erestraffen gingen dan ook doorgaans gepaard met lichamelijke verminking. Varianten van de zuivere, profane schandtocht (meestal in boetekleed) waren de ezelsrit en het schandslepen. DE WIN (P.). *De schandstraffen in het wereldlijk strafrecht in de Zuidelijke Nederlanden van de Middeleeuwen tot de Franse Tijd bestudeerd in Europees Perspectief*. Brussel, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België; 1991, p. 24-25, 33-40. Zie ook DE WAARDT (H.). De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. Een voorbeeld van een interdisciplinaire aanpak. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 23, 1997, 3, p. 334-354.
- 47 SAA, P, d 3587.
- 48 Het publiekelijk schelden en schimpen ten aanzien van de burens was een veel voorkomend middel om zijn/haar reputatie hoog te houden. Interessante bijdragen vindt men in een themanummer Schimpen en schelden. Eer en belediging in Nederland, ca. 1600-1850. *Volkskundig Bulletin*, 18, 1992, 3. Zie ook de voorbeelden bij de kleermakers en oudkleerkopers in: DECEULAER (H.). 'Prêt-à-porter', *gender en gezondheid. De veelvuldige betekenissen van huiszoekingen bij kleermakers en oudkleerkopers in het laat-16de eeuwse Antwerpen*. In: LIS (C.) en SOLY (H.) red. *Werelden van verschil*. p. 111.
- 49 SAA, P, d 3587, Aenspraecke, f° 7 r°.
- 50 Ibidem, 10 r°.
- 51 Ibidem, Antwoorde van Jacob Hoeymaeckere, 24 december 1585, f° 22 r°.
- 52 SAA, V 1171, f° 54 r° (eigen telling).
- 53 ROODENBURG (H.). Eer en oneer ten tijde van de Republiek: een tussenbalans. *Volkskundig Bulletin*, 22, 1996, p. 135.
- 54 MORSA (D.). Sociale structuren en identiteiten in de Belgische steden in het licht van recente werken (16de-18de eeuw). *Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 47, 1993, p. 44.
- 55 VERBEEMEN (J.). Antwerpen in 1755. Een demografische en sociaal-economische studie. *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1957, p. 31, 42.
- 56 VERBEEMEN (J.). Bruxelles en 1755. Sa situation démographique, sociale et économique. *Bijdragen tot de geschiedenis*, 1962, p. 227-229. Vergelijk met Brabant: KLEP (P.). *Bevolking en arbeid in transformatie. Een onderzoek naar de ontwikkelingen in Brabant, 1700-1900*. Nijmegen, 1981, p. 192.
- 57 VERBEEMEN (J.). Antwerpen in 1755, p. 42.
- 58 MORSA (D.). Sociale structuren, p. 45. LIS (C.). *Social Change and the Labouring Poor: Antwerp, 1770-1860*. New Haven, 1986, p.

173. (Appendix 2 B. Occupational classifications of Antwerp's population, 1796 and 1830).
- 59 PRAK (M.). *Ambachtsgilden vroeger en nu*. In: *NEHA-Jaarboek*, 1994, p. 28.
- 60 Uit de volkstelling uit 1755 weerhielden we de volgende kuipersweduwen: weduwe Der Kinderen, weduwe Tijck, weduwe Sels, weduwe Thurenhout, weduwe Bettiers, weduwe Van Den broeck en weduwe Verbraecken. Uit de volkstelling van het jaar IV werden de volgende namen weerhouden: weduwe Anne Marie Eenens (42 j.), Anne Marie van Bemde (44 j.), Anne Vrancks (62 j.), Maria Van De Vijver (65 j.), Isabelle Verbeucken (48j.), Anne Gellijntiens (40 j.), Maria Van Berkelaer (69 j.).
- 61 SAA, P, a 936.
- 62 Ibidem, conclusie voor de dekens, oudermannen van de kuipers binnen deser stadt, 12 juli 1624, f° 3 v°.
- 63 Ibidem, Replique voor de dekens, 14 november 1625, f° 4 r°.
- 64 Ibidem, f° 6 r°.
- 65 Ibidem, f° 8 v°.
- 66 ARCHER (W.). *Pursuit of Stability*, p. 131.
- 67 SCHOLLIERS (E.). *Vrije en onvrije arbeiders*, p. 289. ARCHER (W.). *Pursuit of Stability*, p. 133.
- 68 SAA, GA 4175bis, 30 april 1620, f° 119.
- 69 PRAK (M.). *Individual, corporation and society: the rhetoric of Dutch guilds (18th C.)*. In: BOONE (M.) en PRAK (M.). red. *Statuts individuels, statuts corporatifs et statuts judiciaires dans les villes européennes (moyen âge et temps modernes)*. Leuven-Apeldoorn, Garant, 1996, p. 275.
- 70 SAA GA 4175bis, z.d., f° 71.
- 71 SAA P, a 1170, Antwoorde voor Francois de Vallee, 13 juli 1612, f° 2 r°. De buiten-brouwers hadden niet alleen conflicten met de Antwerpse kuipers maar ook en vooral met de stadsbrouwers. Zie hiervoor DICKSCHEN (S.). De Antwerpse brouwersnatie en de dorpsbrouwers in de 17de en de 18de eeuw. *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 76, 1993, p. 208.
- 72 SAA GA 4181, 19 juli 1717, f° 8 r°.
- 73 Ibidem, 31 juli 1717, f° 11 r°.
- 74 SAA GA 4177, *Antwoorde voor de dekens ende oudermans van het cuypersambachte*, verweerders tegen Jan Vanden Brant, aanlegger, 7 oktober 1677, f° 3 v°.
- 75 Ibidem, f° 4 v°.
- 76 THIJS (A.K.L.). *Religieuze rituelen*, p. 239.
- 77 Ibidem, Corte instructie voor de dekens, f° 1 r°.
- 78 SAA, GA 4175bis, 12 mei 1668, f° 144 v°.
- 79 SAA, GA 4193, Requête, 4 juli 1747, f° 1 r°.
- 80 Ibidem, 1 v°.
- 81 Ibidem, Aenspraecke ende conclusie, 3 februari 1748, f° 2 r°.
- 82 Ibidem, Replique, 15 februari 1748, f° 1 v°.
- 83 Ibidem, copye uyten derden Turbeboeck der stadt Antwerpen..., 23 juli 1590. *dat eenen poorter van Antwerpen tsy gehouden, gaende buyten om sijn affairen ende aldaer eenighe jaeren blijvende vaceren ende indien hij gehouden is binnen Antwerpen niet te min blijvende daer syn huysvrouwve facteur ofte gehuert huys ofte camer houden, blijft niet te min poorter, maar indien hij houwelijck contracteerde sonder consent van mijn heer den Borgemeester oft elders poorterie aenveerde oft hem in eenigen dienst van andere stede begave soude synen poorterye verliesen.*

- 84 SAA, V 1201, 8 juli 1752, f° 70 r°.
- 85 CROSSICK (G.) en HAUPT (H.-G.). *The Petite Bourgeoisie in Europe 1780-1914*. London/New York, 1998, p. 16-17.
- 86 ROODENBURG (H.). Eer en oneer ten tijde van de Republiek, p.144.
- 87 BOS (S.). *Uyt liefde*, p. 28.
- 88 Het blijft vooralsnog behelpen met HUYS (E.). *Duizend jaar mutualiteit bij de Vlaamse gilden*. Kortrijk, 1926. De Gentse armenbussen uit de achttiende eeuw werden bestudeerd door WILLEM (C.). *Ambachtelijke zekerheid. Sociale voorzieningen bij negen ambachten in het achttiende-eeuwse Gent*. Gent, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, UG, 1995. Voor de Noordelijke Nederlanden is de literatuur uitgebreider: BOS (S.). *Uyt liefde*; TIMMER (E.M.A.). *Knechtsgilden en knechtsbossen in Nederland. Arbeidsverzekering in vroeger tijden*. Haarlem, 1913. DE RIDDER (M.). De ondersteuningsfondsen van de Amsterdamse gilden in de achttiende eeuw. In: *NEHA-jaarboek*, 1994, p. 107-121. VAN GENABEEK (J.). *Dwang en vrijwilligheid. Onderlinge verzekeringen in Nederland sedert de middeleeuwen tot circa 1860*. In: VAN DER LINDEN (M.) en SLUYS (J.) red.. *Onderlinge hulpfondsen. Historische en etnografische essays*. Amsterdam, IISG, 1996, p. 45-69. VAN GERWEN (J.) en LUCASSEN (J.). *Mutual Societies in the Netherlands from the Sixteenth Century to the Present*. In: VAN DER LINDEN (M.). *Social Security Mutualism. The Comparative History of Mutual Benefit Societies*. Bern, Peter Lang, 1996, p. 431-479.